

MIGRÁCIA SRBSKÉHO, BOSENSKÉHO A CHORVATSKÉHO OBYVATELSTVA Z BALKÁNU DO STREDNEJ EURÓPY V DÔSLEDKU TURECKÝCH VOJEN

Květoslava Kušerová, Bratislava

Ak zoskvetenie tureckej moci má ďalekosiahly význam pre dejiny európskeho kontinentu, tak pre jej juhovýchodnú časť to platí dvojnásobne. Najmä najdlhšie, a do všetkých oblastí, zasiahli Turci do vyvoja balkánskych národov. Dobyvacia politika osmanskej ríše za sultánov Murada a Mehmeda II. obsadením Albánska, Srbska a Morey vytvorila územnú bázu pre svoju politiku v juhovýchodnej Európe. Tragické stránky tejto skutočnosti pocítili predovšetkým Chorváti,^{1/} ktorých územie po r.1526 pripadlo do rúk habsburských cisárov a tvorilo vysunutú hranicu ich oklieštenej ríše, kde sa na takmer nepretržitom bojisku stretávali a krížili hospodárske, politické a vojenské plány oboch protivníkov: Habsburgov, ktorí predstavovali európsku, "civilizovanú" feudálnu moc a Turkov, zosobňujúcich primitívny vojenský feudálny systém, a jemu vlastnou dravou anexnou a dobyvacia politiku. Keď si Turci koncom dvadsiatych rokov 16. storočia otvorili cestu aj do habsburskej časti Chorvátska, stalo sa toto územie obrazom symbiózy anarchie hospodárskej, politickej a vďaka neschopnosti uhorskej šľachty a vlašnosti cisára, aj vojenskej. Jasne to demonštrujú dobové pramene, napr. z oblasti tzv. chorvátskeho Zagoria v 16. stor.^{2/}, ako aj rôzne uznesenia a nariadenia jednotlivých feudálov i chorvátskych snemov, z ktorých mnohé sa navzájom negujú.^{3/} Nie je div, že z takýchto pomerov hľadali únik všetky sociálne složky juhoslovenského obyvateľstva. Peťtrá paleta vysídencov otvára najmä úradníctvo z miest i dedín, ktoré nevieže ku krajine ani grunt a spravidla ani iné nemovité majetky. Taktiež obchodnícky a remeselnícky element z radov mešťanstva sa snaží presunúť svoj obchodný kapitál, či uplatniť remeselnícku zručnosť v pokojnejších oblastiach, čím vznikajú v mnohých mestách celé nové kolónie, najmä zo srbského a gréckeho obyvateľstva.^{4/} Za vystahovalcami z týchto vrstiev nastupuje šľachta a duchovenstvo, ktorí vstupujú do nových cisárskych služieb, kde chcú získať hodnotu, peniaze a majetok. Na útek však pomýšľa aj najpočetnejšia sociálna složka - poddaní a to tým viac, že veľká časť finančnej, fyzickej a nakoniec i morálnej tarchy v boji proti tureckej moci leží na jeho pleciach. Nepochybnu dlohu zohrala i celková masová psychóza, ktorú je historikovi ťažko rekonštruovať, no ktorá sa zákonite

prejavuje pri všetkých rozsiahlych vlnách úteku či vysídľovania. A tak dochádza k zaujímavej sociálnej konštelácii, v ktorej sa odvívajú na jednej rovine stretávajú záujmy dvoch antagonistických tried, feudálov a poddaných. Púť sebezáchovy, udržanie holej existencie máti sedliaka nájsť kus zeme, ďaleko od bojiska. Šľachta, ktorá vlastnila pôdu i s poddanými, v dôsledku vojen v Chorvátsku stráca staré majetkové istoty a v jednej, často nečakanej chvíli sa ocitá v postavení chudoby, bez majetku, bez peňazí a neraz i bez armádesu. Snaží sa získať pôdu vo vnútri Uhorska a zabezpečiť si na nej potrebné pracovné sily. A tak prichádza k javu, ktorý musíme charakterizovať ako legálne a hromadné presídľovanie chorvátskych roľníkov z oblastí ohrozených Turkami do vnútorných častí habsburskej ríše a zväčša i mimo nej. Pravda, predpokladalo to existenciu opustených usadlostí, osád, neobrábaných polí a nedostatok pracovných síl. Takéto podmienky boli vo väčšine oblastí, do ktorých sa chorvátski roľníci vystaňovali.^{5/} Okrem presídľovania roľníka jeho vlastným zemepánom existuje odvádžanie celých skupín roľníckych rodín, od jedného feudálneho pána na majetky druhého a to prostredníctvom agitátorov, ktorých najíma a platí feudál. Agitátori sú neraz aj lokátormi vystaňovaných roľníkov, ako kolonistov. Boli to zväčša drobní zemani, ktorí si okrem finančnej odmeny získali dom, usadlosť a stávajú sa richtarmi v obci. Táto prax má mnohé vhodné črty a osídľovaním na emfyteutickom práve, tak ako sa ono vykryštalizovalo v predchádzajúcich storočiach.^{6/} Pramene ukazujú, že táto viac-menej masová migrácia prebiehala v určitých vlnách, v určitých rokoch a súvisela temer pravidelne s nejakou politickou či vojenskou akciou na Balkáne. Masová migrácia je dopĺňovaná neustálou infiltráciou jednotlivcov. Situácia si napokon vyžiadala i legalizovanie stáňovania roľníkov zo strany kráľa, čo vystupuje ako kontrast k všeobecným tendenciám 16. storočia o fixovanie pracovnej sily, o pripútanie roľníka k pôde.

Postup južnoslovanského obyvateľstva do Strednej Európy nie je teda chaotickým a bezhlavým útekem, tak ako ho často predstavovala i predstavuje doterejšia spisba, ale sa ukazuje ako premyslený postup, ktorým sa predchádzalo krajným hospodárskym a sociálnym kataklizmám.

x   x   x

Dôkladný výskum pramenného materiálu rôznej proveniencie i rôzneho charakteru, spolu s dialektologickým a etnografickým štúdiom dovŕčuje určiť miesta a osady, ktoré obyvatelia Balkánu kolonizovali. Otázka východiskových oblastí kolonistov sa zatiaľ v odbornej literatúre môže pohybovať len na rovine predpokladov bez všeobecnejšie platných záverov.

Dialektologický výskum síce určil pomerne presne nárečia kolonistov, ale nie je schopný s istotou povedať, v ktorých oblastiach materskej krajiny tieto nárečia existovali v období migrácie, pretože veľké presuny zotrelí temer úplne etnickú mapu 16. storočia v mnohých častiach juhovýchodnej Európy.^{7/} Ako závažné zostávajú iba pramene, ktoré priamo udávajú pôvod, rodiško kolonistu. Na základe takýchto, pravda nedostačujúcich materiálov, možno určiť aspoň niektoré oblasti pôvodu kolonistov. Najpriateľnejší je prostý, všeobecnejší záver, že jednotlivé migračné vlny z rôznych oblastí stoja v priamej závislosti od vojenského postupu tureckej moci.

Prvá väčšia vlna obyvateľstva v 15. storočí odišla z južných častí Chorvátska, z primória do Itálie. Niekoľko po r. 1493 sa noví kolonisti usadili na území neapolského kráľovstva, v kraji Molise a Larino, ako aj na západ od Garganských hôr. Nárečové boli Chorváti v Neapoli čakavci a molisanskí boli ikavci. Z tohoto osídlenia zostali tri osady.^{8/}

Počet vystaňovalcov z Chorvátska, Slavónie a Bosny sa zväčšuje na začiatku 16. storočia. Pritom nejde o jednorázový, priamy postup až do stredodunajskej oblasti, ale o postupný sídlisťný posun z južných oblastí až na uhoreko-chorvátske pomedzie. Prvá časť týchto vystaňovalcov sa usadila v juhovýchodnom Maďarsku, v oblasti Subotice, Segedína a Bácsja. Niektorí z nich sa za krátku dobu dostávajú do dnešného Rakúska.

Ďalšia vlna vystaňovalcov postupuje ešte viac na sever a osídľuje západné Maďarsko, ako aj východné Rakúsko. Z tohoto kolonizačného prúdu sa usadili čakavci v stolici Šopronskej, Mošonskej a Železnej, teda na dnešnej hranici maďarsko-rakúskej.^{9/} Boli to pravdepodobne primorskí Chorváti a Bosniaci.

Oveľa neskoršie, aj keď pri prvom pohľade na mapu sa to zdá paradoxné, usadili sa štokavci v Zalaňskej, Somodskej a Baraňanskej stolici. Spôsobené je to pomerne neskorým odchodom Turkov z tejto oblasti.

Ak by sme sa chceli pokúsiť o systemizáciu rozsiahlej migrácie južnoslovenského elementu, o upresnenie širších a pritom pomerne uzatvorených sídlisťných teritórií, rešpektujúc pritom pravda nielen historické pramene, ale i doplnujúce dialektologické výskumy, v Rakúsku treba rozlišovať tri oblasti: územie tzv. Moravského poľa, ktoré je jazykovým pôvodom blízke chorvátskej kolonizácii na Morave; ďalej je to oblasť medzi riekou Litavou a Dunajom, začínajúca pri Viedni a hraničiacia s dnešným Slovenskom na čiare Devín - Bratislava, ktorá má zas veľa spoločného s kolonizačným prúdom slovenského Záhoria. Napokon je to oblasť za riekou Litavou, susediaca s Maďarskom, tzv. Burgenland či

Gradišče.^{10/} S kolonizáciou v Rakúsku súvisí migračná vlna na Morave, v oblastiach na Mikulovecku a Drnholecku, kde prišli Chorváti medzi Nemcov a Moravských Slovákov. Táto kolonizácia je z druhej polovice 16. storočia. Oveľa skôr však boli Chorváti na Valticku, kde počiatky ich príchodu datuje posledný výskum do r. 1539.^{11/}

Doteraz najmenej preskúmanou a historicky i najmenej známou kolonizačnou oblasťou bolo Slovensko. Som prenikajú chorvatskí roľníci a srbskí obchodníci už počiatkom 16. storočia a to jednak z domoviny, v menšej miere a neskôr i ojedinelí osadníci zo susedných oblastí. Územne i nárečovo možno túto kolonizáciu rozdeliť tiež na tri oblasti: Záhorie až po morevskú hranicu; územie pod Malými Karpátami, kde prevláda kajkavské nárečie, ale jestvuje tu i miešanina dialektov čakavsko-kajkavsko - štokavských. Ďalej je to oblasť pridunajská, predstavujúca okolie Bratislavy a územie južne a juhovýchodne od nej. K tejto oblasti dnes patria aj osady Čuňovo a Jarovce; na pravom brehu Dunaja, z bývalej Mošošskej župy, ktoré boli súčasťou osídľovania Chorvátov v Zadunajsku.^{12/} Masovú kolonizáciu chorvatského roľníckeho, srbského a gréckeho prevážne obchodníckeho elementu, dopĺňa na Slovensku masové i teritoriálne nehomogenná šľachtická migrácia, majetkovo profitujúca najmä z politických zápasov o uhorský trón medzi Ferdinandom I. a Jánom Zápoľským. Tento nový druh šľachty, vychádzajúci najmä z radov stredných a chudobných majetkových vrstiev, získava majetky takmer vo všetkých oblastiach Slovenska a za krátky čas dosiahol významného postavenia v krajine.

Uriadnením jezuitskej univerzity v Trnave, teda vo výrazne slovenskom prostredí, v novom postavení sa ocitá chorvatské duchovenstvo i ostatní vzdelanci v celej oblasti novokolonizovaných krajín na strednom Dunaji.^{13/}

Napokon, kvôli úplnosti treba spomenúť aj kolonistov z Dalmácie (štokavcov a bunjevcov), ktorí sa po prechádznom pobyte v dnešnom Maďarsku, a to v Báčke a v Banáte, presídlili do Rumunska. Stalo sa tak pravdepodobne po páde pevností Moháč a Siget. Výrazne sa táto kolonizácia prejavila najmä v okolí Temešváru.^{14/}

x   x   x

Vo svojom príspevku, zo širokej problematiky som si najviac všimla roľnícku kolonizáciu, už preto, že je najpočetnejšia, najvýraznejšia a že významne zasiahla do štruktúry etnickej mapy Strednej Európy. Netreba však zabúdať, že sociálne rozvrstvenie migrácie bolo veľmi pestré a to i v rámci mikroštruktúry roľníckeho obyvateľstva. Odlíšená je prirodzene potom hospodárska i spoločenská situácia nových osadníkov v národné pestrých mestách, kde sa Chorváti, Srbi, Bosniaci i Gréci pomerne

rychlo národnostne asimilujú. Retardačným činiteľom tejto asimilácie je jedine náboženstvo, špecificky pravoslávie. Iné sú skutočnosti na dedine, kde žijú noví kolonisti v určitej, vlastnej izolácii, ktorú im poskytuje uzavretá dedinská komunita. Asimilácia, a to najmä rečová, postupuje v tomto prostredí len pozvoľna, pomalšie. Veľkú úlohu pri zachovaní výrazných etnických prvkov, najmä reči, zohráva kňaz, učiteľ, prípadne tlač v rodnom jazyku. Dobré, a na pomerne širokom teritóriu možno pozorovať tieto javy najmä u Chorvátov, kde v jednotlivých rečovných jednotkách možno pozorovať i samostatné vývojové špecifické znaky. Tak napr. v etnicky cudzom prostredí nemeckom a maďarskom, udržiavajú si južní Slovania dlho svoju reč, aj keď obyčaje a spravidla i kroj spolu s ostatnou materiálnou kultúrou sa nevyhnú vplyvom prostredia. Silou, ktorá konzervuje napr. chorvatskú etnicitu v protestantských oblastiach Rakúska, je príslušnosť ku katolíckej cirkvi. Naopak, v rečovej i mentálnej príslušnosti prostredí Slovenska katolícky univerzalizmus napomáha vzhľadom k spájaniu s domácim obyvateľstvom. V slovenskom prostredí nezdá sa južní Slovania potrebu odlišovať sa a asimilujú sa často už v druhej a tretej generácii. Slovákov a Chorvátov tu stavajú do protikladu len rozpory a nenávisť vzniknutá pre slobody a výhody, ktoré zemepán poskytuje novým kolonistom často i na úkor starousedlíkov. Toto napätie však mizne hneď po uplynutí kolónskych slobôd, vymedzených spravidla na 4-12 rokov.

Príchod juhoslovenských kolonistov do nového prostredia v Strednej Európe prináša i zmenu v hospodárskom profile novoosídlených oblastí. Noví kolonisti nie sú príliš stabilným sídliským elementom, čím veľmi rušivo zasahujú do procesu pripútavania sedliaka k pôde. Taktéž len umocňujú sociálny kvas, ktorý nastupuje v spoločnosti 16. storočia. Keď sa však pevne usadzujú, predstavujú hospodársky efektívny článok feudálnej ekonomiky. Výrazným spoločným menovateľom, najmä Chorvátov, je ich výrobná špecializácia - vinohradníctvo,^{15/} čo súčasne potvrdzuje domnienku, že väčšina kolonistov prišla z vinohradníckych juhoslovenských oblastí, s dobrými vinohradníckymi výrobnými návykmi a skúsenosťami. Najmä Špančička v Uhorsku dostatočne využila túto prednosť nových kolonistov. Tak napr. po strate tokajskej a sriemekej vinohradníckej oblasti, ktorú obsadili Turci, zámerne buduje vinohrady na vhodnom území, akým napr. bola i vinohradnícka oblasť po oboch brehoch stredného Dunaja, teda oblasť intenzívnej kolonizácie.

x   x   x

V predloženej, krátkej úvahe sú nastolené len niektoré, najzá-

kladnejšie otázky migrácie južnoslovenského obyvateľstva do Strednej Európy. Napriek tomu vidno, že nejde o okrajový a zanedbateľný zjav. Rozsahov územia, ktoré táto migrácia pokryla, ako aj počtom vystaňovalcov je ona najvýznamnejším sídliským zásahom po nemeckej kolonizácii v 11. - 13. storočí. Spôsobila význačné sídliské a etnické zmeny na mape Strednej Európy, s rezíduami ktorých sa stretávame až dodnes. Súčasne predstavuje táto migrácia dôležitý krok k slavizácii regiónov, v ktorých mal dovtedy dôležité postavenie nemecký či maďarský sídliský substrát.

P o z n a m e n k y

- 1/ Migráciu valašského obyvateľstva, ktorá tvorí špecifický problém a priamo nekorešponduje so sídliským prúdom srbského a chorvátskeho etnika, v tomto príspevku nesledujem. K tejto problematike novšie vedecký výskum porov.: J. M a c e k , Valaši v západných Karpatoch v 15. - 18. storočí. K dejinám osídlení a hospodársko-spoločenského vývoje južného Těšínska, juhozápadného Poľska, severozápadného Slovenska a východní Moravy. Ostrava 1959. Porov. tiež: D. K r a n d - š a l o v , Valaši na Moravě. (Materiály problémy, metody), Olomouc 1960, ako aj bohatú diskusiu medzi oboma autormi.
- 2/ Diálne nupisy z tejto oblasti sú uložené: Državni Arhiv Zagreb, Uprava et. Descriptions, fasc. 99 b-5, 166 b2, 153 b 16, a1.) Čiastočne tento materiál publikoval E. L a s z o w s k i (Vjesnik kr. i. k. i. i. Povjesei spomenici Turapolja, zv. III, Zagreb 1906, 43-67. Marine zv. XXX, Zagreb 1898, 177-211. Podobne porov. Archivum capituli metropolitanae ecclesiae Zagrabienensis (Acta capituli antiqua), napr. fasc. 11 - 20: 39 - 40; 81; a i. - uložené v: Državni arhiv Zagreb.
- 3/ Bohatý materiál k tejto otázke je publikovaný v: Monumenta Hungariae historica - Monumenta comitalia regni Hungariae, ed. V. F r a k n o i , Budapest 1877, T. I, 172 a n.; T. IV, 349 a n.; T. V. 564 - 569 a i. Porov. tiež: Monumenta spectantia historiā Slavorum Meridionalium, T. XXXI - XXXV.
- 4/ Pre XVIII. stor. sleduje tento problém A. S p i e s z , Die orthodoxen Handelsleute aus dem Balkan in der Slowakei. (Balkan Studies 9, 1966, 381 - 428.) Porov. tiež: L. H e r a k s i z , O srbských, maďarských, resp. "gréckych" kupcoch na východnom Slovensku. (Česko-slovenska a Juhoslávia, Bratislava 1966, 77 - 80.)
- 5/ Podrobnejšie porov.: K. K u ť e r o v á , Stáňovanie Chorvátov na Slovensku v 16. storočí. (Slovenské štúdie VIII - História, 1966, 5 - 69, porov. najmä str. 17 - 20.)
- 6/ K problému emfyteuzy na Slovensku porov. P. R a t k o š , K otázke emfyteuzy na Slovensku, (Historický časopis VIII, 1960, 119 - 123). O novej kolonizačnej praxi výstižne porov.: (Urbár hradného panstva Červený Kamen z r. 1543.) ed. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku, T. I. ed. R. M a r s i n a - M. K u š i k , Bratislava 1959, 69 - 104. (Porov. tiež: J. Z u d e l , Osídlenie a pohyb obyvateľstva na terénokamenakom panstve za Fuggerovcov v rokoch 1553-1563. (Hist. časopis XIII, 1965, 571-599).
- 7/ S. F a v i š i c , O govoru u Slavoniji do turskích ratova i velikih seoba u 16. i 17. stolecu, Zagreb 1920. I. B r a b e c , Govori po-

- dunavskih Hrvata u Austriji, Zagreb 1966.
- 8/ A. U j e v i ć , Kad i odakle su se doselili Molisanski Hrvati. (Naš Jezik, roč. II, nr.10 - 12, str. 9 - 16); M. R e š e t a r , Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens. (Kaiserliche Akad. d. Wissenschaften. Schriften der Balkankommission, Wien 1911).
  - 9/ A. M o h l , Horvátok bevándorlása 1533-ban. Budapest 1915.
V. K l a i ć , Opis zemalja u kojima obitavaju Hrvati, Zv. III, Zagreb 1886. (178-205.)
  - 10/ M. U j e v i ć , Gradišćanski Hrvati. Zagreb 1934. J. H ō r s k ý , Vylidňování a asimilace slovanských obcí v Gradišti. Praha 1952, podrobná bibliografía: str. 336 - 352.)
  - 11/ A. T u r e k , Charvátská kolonísace na Moravě. (Časopis Matice Moravské, roč. 61, 1937, 49 - 70; 195 - 212; 363 - 390).
  - 12/ K. K u č e r o v á , Stáňovanie Chorvátov c.d. 44 - 45; tá istá: K problému chorvátskej kolonizácie na Slovensku v 16. storočí. (Československo a Juhoslávia, 68 - 76.)
  - 13/ K. K u č e r o v á , Južní Slovania na trnávskéj univerzite v 17. a 18. storočí. (Slované štúdie XII - história, v tlači.)
  - 14/ V. H o l j e v a c , Hrvati izvan domovine, Zagreb 1967, 311-313.
  - 15/ O prosperujícíj vinohradníckej výrobe v chorvátskych osadách na Slovensku porov. J. D u b o v s k ý , Hospodársko-politické dejiny Senkvič. (in: 400 rokov Senkvič, Bratislava 1966, 7 - 60.)
A. V á c i a v í k , Podunajská dedina, Bratislava 1925, 190 - 198.

DIE MIGRATION DER SERBISCHEN, BOSNISCHEN UND KROATISCHEN BEVÖLKERUNG AUS DEM BALKAN NACH MITTELEUROPA INFOLGE DER TURKENKRIEGE

Als Begleiterscheinung der verheerenden Türkenkriege auf dem Balkan waren die ausgedehnten Siedlungsverschiebungen, die in den verschiedenen Teilen Mitteleuropas sehr bunte ethnische Enklaven hervorbildeten. Die Verfasserin, die bereits seit längerer Zeit den Migrationsprozess der kroatischen Bevölkerung nach den Siedlungsräumen der mittleren Donau (die heutigen Gebiete Österreichs, Ungarns und der Tschechoslowakei) verfolgt, gelangt zu neuen bemerkenswerten Schlüssen, die auch eine weitläufigere Arbeitsgeltung besitzen.

Gegenüber der älteren Vorstellung der Historiker deutet sie darauf hin, dass die Ansiedlung der Kroaten im 15. - 16. Jh. in Gebiete der Habsburger, nicht als eine kopflose Flucht vor den Türken verläuft, sondern in ihrem Wesen eine organisierte Umsiedlung der kroatischen Bevölkerung aus den bedrohten Gebieten in die östlich besiedelten Landstriche der mittleren Donau darstellt. Diesen Prozess unterstützt die politische Konstellation im Lande, indem sich ein Großteil des kroatischen und serbischen Adels während des Kampfes um den ungarischen Thron an die Seite Ferdinands stellt und ausgedehnte Besitztümer in den Gebieten des heutigen Burgenlandes, des nordöstlichen Teils von Transdanubien, in Südmähren sowie in der Südwestslowakei bekommt. Durch diese Verschiebungen des überwiegend landwirtschaftlichen Elementes, versucht der neue Adel die ökonomischen Krisenerscheinungen, die im gesamten Mitteleuropa sichtbar werden und in deren Mitte das Problem der effektiven Arbeitskraft steht, zu lösen. Außerdem wird in den Stätten eine zahlreiche serbische Bevölkerung ansässig, die sich überwiegend aus dem Handels- und Handwerker-element zusammensetzt.

Die Massenankunft der Balkanbevölkerung in die erwähnten Gebiete beginnt in den ersten Dezenien des 16. Jhs und setzt sich in mehreren ausgeprägten Ansiedlungswellen fort. Die weitere Geschichte dieser Bevölkerung in den einzelnen Regionen haben ihre spezifischen Entwicklungsmerkmale. In diesem Assimilations- bzw. Resistenzprozess spielte eine bedeutsame Aufgabe das sprachliche Milieu, die Glaubenskonfession sowie die sozialen Bedingungen. Am ehesten wurde diese Balkanbevölkerung im slawischen Milieu assimiliert, wo nur ethnographische und folkloristische Residuen übriggeblieben sind.